

УДК 34:719"364":069(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-13>

**Штепа О. О.,**

*кандидат філософських наук, доцент,  
доцент кафедри культурології, філософії та музеєзнавства  
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка  
<https://orcid.org/0000-0003-0500-3000>*

**Коваленко С. В.,**

*адвокат, викладач циклової комісії гуманітарної підготовки, спеціаліст вищої категорії Відокремленого  
структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж нафти і газу  
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»  
<https://orcid.org/0000-0001-5622-6357>*

## **ПРАВОВИЙ РЕЖИМ РУХОМИХ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В МУЗЕЙНИХ ЗІБРАННЯХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАХИСТ, ПЕРЕМІЩЕННЯ, РЕСТИТУЦІЯ**

### **THE LEGAL REGIME OF MOVABLE CULTURAL HERITAGE IN UKRAINIAN MUSEUM COLLECTIONS UNDER MARTIAL LAW: PROTECTION, DISPLACEMENT, AND RESTITUTION**

Стаття присвячена комплексному аналізу правового режиму рухомих пам'яток культурної спадщини в Україні в умовах повномасштабного збройного вторгнення. У ній обґрунтовується критична актуальність теми, зумовлена руйнуваннями, розграбуваннями та незаконним вивезенням музейних колекцій, які є воєнними злочинами. Наголошується на недостатній розробці практичних механізмів евакуації, тимчасового зберігання та реституції в умовах гібридної війни.

У статті визначено, що правовий захист культурної спадщини в Україні ґрунтується на розгалуженій системі національного законодавства, зокрема Законах України «Про музеї та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини», «Про правовий режим воєнного стану», а також низці міжнародних договорів, ратифікованих Україною (Гаазька конвенція 1954 року, Конвенція ЮНЕСКО 1970 року, Римський статут Міжнародного кримінального суду).

Визначено, що попри наявність цих нормативно-правових актів, їхня ефективність в умовах воєнного стану виявилася недостатньою. Проаналізовано основні виклики та практику евакуації та переміщення музейних колекцій, що характеризуються відсутністю чітких протоколів, логістичними та безпековими проблемами, а також складністю правового оформлення тимчасового зберігання. Акцентовано увагу на важливості належної фіксації та документування пошкоджень/втрат для наступних правових дій. Окремо виділено проблему незаконного вивезення та розграбування музейних фондів окупаційними силами, що є систематичним порушенням міжнародного права та кваліфікується як воєнний злочин.

У висновках зазначено, що діалектика взаємозв'язку між необхідністю захисту культурної спадщини та обмеженими можливостями правового регулювання в умовах збройного конфлікту вимагає інтеграції стабільності концептуальних моделей та гнучкості нормативного впливу. Наголошується на потребі розробки деталізованих протоколів реагування на надзвичайні ситуації, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та посилення міжнародної співпраці для ефективної реституції.

**Ключові слова:** *культурна спадщина, музейна діяльність, воєнний стан, міжнародне право, Гаазька конвенція, реституція, воєнні злочини, Музейний фонд України.*

This article is dedicated to a comprehensive analysis of the legal regime governing movable cultural heritage in Ukraine amidst the full-scale armed invasion. It substantiates the critical relevance of the topic, driven by the destruction, looting, and illegal export of museum collections, which constitute war crimes. The article highlights the insufficient development of practical mechanisms for evacuation, temporary storage, and restitution under hybrid warfare conditions.

The article clarifies that the legal protection of cultural heritage in Ukraine relies on an extensive system of national legislation, specifically the Laws of Ukraine "On Museums and Museum Affairs," "On Protection of Cultural Heritage," "On the Legal Regime of Martial Law," as well as a range of international treaties ratified by Ukraine (the 1954 Hague Convention and its two Protocols, the 1970 UNESCO Convention, and the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court).

It is determined that despite the existence of these legal acts, their effectiveness under martial law has proven inadequate. The article analyzes the main challenges and practices of evacuation and displacement of museum collections, characterized by a lack of clear protocols, logistical and security issues, and complexities in the legal formalization of temporary storage. Special attention is given to the importance of proper recording and documentation of damage/losses for subsequent legal actions. The problem of illegal export and looting of museum funds by occupying forces is highlighted as a systemic violation of international law and a qualified war crime.

In conclusion, the article notes that the dialectic of the relationship between the necessity of protecting cultural heritage and the limited capabilities of legal regulation in armed conflict demands the integration of conceptual model stability and regulatory influence flexibility. It emphasizes the need to develop detailed emergency response protocols, harmonize national legislation with international standards, and enhance international cooperation for effective restitution.

**Key words:** *cultural heritage, museum activities, martial law, international law, Hague Convention, restitution, war crimes, Museum Fund of Ukraine.*

**Постановка проблеми.** Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації на територію України, що розпочалося 24 лютого 2022 року, зумовило безпрецедентну загрозу для всієї культурної спадщини нашої держави. Музейні зібрання, що є осередками національної пам'яті та ідентичності, опинилися під прицільним ударом. Руйнування, розграбування, незаконне вивезення та привласнення музейних колекцій окупаційними силами стали системними злочинами, які не лише нищать матеріальні об'єкти, а й посягають на історичну та культурну самобутність українського народу. У цих надскладних умовах питання правового режиму рухомих пам'яток культурної спадщини набуває гострої актуальності, вимагаючи негайного переосмислення та вдосконалення існуючих механізмів захисту.

Масштаб шкоди, завданої культурній спадщині України, колосальний. Найбільш трагічними є випадки цілеспрямованого розграбування музеїв на тимчасово окупованих територіях, зокрема в Херсонській, Донецькій, Луганській та Запорізькій областях. Це включає не лише викрадення експонатів, а й нищення музейної інфраструктури, документації та фондосховищ. Такі дії є воєнними злочинами та злочинами проти людяності згідно з міжнародним правом. Відсутність чітких, апробованих протоколів дій у надзвичайних ситуаціях, недостатнє фінансування для забезпечення безпеки колекцій та відносна новизна такого масштабу культурного лиха для України виявили значні прогалини в існуючому правовому полі та механізмах його реалізації.

**Стан наукової розробки теми.** Проблема захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів завжди була в центрі уваги міжна-

родного права та культурології, проте її розгляд у контексті російсько-української війни потребує нового осмислення. Загальні питання міжнародно-правових засад відповідальності за злочини проти культурної спадщини та механізмів її захисту в умовах збройних конфліктів ґрунтовно досліджувались у працях О. Базова [1, с. 67], В. Калашникова та О. Калашникової [3, с. 130]. Дослідження Д. О. Ковалю присвячені міжнародно-правовому захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом [4, с. 20], а колективна праця «Зі щитом чи на щиті?» від Української Гельсінської спілки з прав людини [2, с. 5] розкриває виклики захисту культурних цінностей в умовах конфлікту на сході України.

Однак, специфіка сучасної гібридної війни, цілеспрямований характер руйнування та розграбування, що супроводжується активною дезінформацією та спробами легалізації викрадених цінностей, вимагає глибшого дослідження. Недостатньо висвітленими залишаються питання практичної імплементації міжнародних норм у національне законодавство України в умовах військового стану, розробки ефективних механізмів евакуації та тимчасового зберігання, а також правових засад реституції культурних цінностей, що були незаконно вивезені або привласнені. Наявні дослідження здебільшого стосуються мирного часу або загальних положень міжнародного права, не розкриваючи повною мірою складність правових викликів, з якими зіткнулася Україна після 2022 року. Саме ці невирішені частини загальної проблеми є предметом цієї статті.

**Метою** цієї статті є комплексний аналіз правового регулювання музейної діяльності в Україні в умовах воєнного стану, з особливим

акцентом на правовий режим рухомих пам'яток культурної спадщини. Завдання дослідження полягає у виявленні прогалин та недоліків чинного законодавства, аналізі міжнародно-правових інструментів захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, а також формулюванні конкретних пропозицій щодо вдосконалення механізмів евакуації, тимчасового зберігання, документування втрат та подальшої реституції незаконно вивезених або привласнених музейних предметів.

**Виклад основного матеріалу.** Правовий захист культурної спадщини в Україні ґрунтується на розгалуженій системі нормативно-правових актів, що охоплюють як національне законодавство, так і міжнародні договори, ратифіковані Україною. Ця система покликана забезпечити збереження, використання, популяризацію та охорону культурних цінностей, зокрема тих, що зберігаються у музейних зібраннях. Однак, як показує досвід воєнного стану, існуючі механізми потребують значного посилення та адаптації до викликів збройного конфлікту.

Основоположними актами, що регулюють музейну справу та охорону культурної спадщини в Україні, є:

1. Закон України «Про музеї та музейну справу» [5]. Цей закон визначає правові, економічні та соціальні засади створення, функціонування, державної підтримки та розвитку музеїв, а також регулює відносини, пов'язані з формуванням, зберіганням, використанням та охороною Музейного фонду України. Він встановлює, що музейні предмети та колекції, які є частиною Музейного фонду України, є державною власністю і не підлягають приватизації, вилученню чи передачі, крім випадків, передбачених законом [5, ст. 13]. У контексті воєнного стану, особливого значення набувають положення щодо державного обліку музейних предметів та забезпечення їхньої безпеки, адже належна інвентаризація є першим кроком до захисту та потенційної реституції у разі втрат.

2. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [6]. Цей нормативно-правовий акт визначає правові, організаційні, соціальні та економічні засади охорони культурної спадщини України з метою її збереження, використання, популяризації та охорони. Він розмежовує поняття пам'яток, визначає їхні види та вста-

новлює охоронні зони. Зокрема, рухомі пам'ятки культурної спадщини, до яких належить більшість музейних предметів, підпадають під особливий правовий режим, що вимагає вжиття заходів щодо їхнього захисту від руйнування, пошкодження та знищення [6, ст. 19]. Важливим є також положення про Державний реєстр нерухомих пам'яток України, хоча рухомі об'єкти вимагають окремих механізмів обліку та захисту, що деталізуються у підзаконних актах.

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [7]. Цей закон визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, а також особливості функціонування органів державної влади, військового командування, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану. Хоча він безпосередньо не регулює музейну діяльність, його норми можуть бути застосовані опосередковано при організації евакуації, мобілізації ресурсів та встановленні особливих режимів роботи для закладів культури. Зокрема, він передбачає можливість примусового відчуження майна для потреб оборони, що, хоча і не стосується музейних фондів прямо, вимагає чіткого розмежування та захисту унікальних культурних цінностей від подібних дій [7, ст. 8].

Крім згаданих законів, існують численні підзаконні акти, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, які деталізують процедури обліку, зберігання, експертизи та переміщення музейних предметів. Однак, значна частина цих актів була розроблена для мирного часу і не повною мірою враховує виклики, пов'язані зі збройним конфліктом та необхідністю швидкого реагування на загрози.

Міжнародно-правові норми відіграють ключову роль у захисті культурної спадщини під час збройних конфліктів, забезпечуючи основу для притягнення до відповідальності винних у злочинах проти культури та механізми реституції. Україна є учасницею низки фундаментальних міжнародних договорів у цій сфері:

1. Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та два Протоколи до неї [8]. Цей документ є наріжним каменем міжнародного гуманітарного права у сфері захисту культурної

спадщини. Конвенція зобов'язує держави-учасниці вживати всіх можливих заходів для охорони культурних цінностей на власній території та на окупованих територіях, а також забороняє їхнє використання у військових цілях [8, ст. 4]. Протоколи до Конвенції деталізують положення щодо запобігання вивезенню культурних цінностей з окупованих територій та обов'язку їхнього повернення. У контексті агресії РФ, норми Гаазької конвенції та її Протоколів є фундаментальною правовою підставою для засудження дій агресора та висунення вимог щодо реституції. Важливість цієї Конвенції та необхідність її дотримання підкреслюється багатьма дослідниками міжнародного права [3, с. 56].

2. Конвенція ЮНЕСКО 1970 року про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності [9]. Ця Конвенція є ключовим інструментом боротьби з незаконним обігом культурних цінностей. Вона зобов'язує держави-учасниці вживати заходів для запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей, сприяти їхньому поверненню у країни походження та співпрацювати у виявленні та вилученні незаконно вивезених об'єктів [9, ст. 7]. У випадку України, ця Конвенція є основним інструментом для звернення до інших держав та міжнародних організацій з вимогою повернення викрадених артефактів.

3. Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) [10]. Хоча Україна не є повноправною стороною Римського статуту, вона визнала його юрисдикцію щодо злочинів, скоєних на її території. Статут визначає знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту як військовий злочин [10, ст. 8, п. 2 (b)(ix)]. Це дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у руйнуванні та розграбуванні українських музеїв, що є важливим елементом не лише правосуддя, а й запобігання подальшим злочинам.

Крім цих ключових документів, Україна співпрацює з такими міжнародними організаціями, як ЮНЕСКО, ICOM (Міжнародна рада музеїв), Блакитний Щит, які надають експертну підтримку, методологічні рекомендації та сприяють міжнародному співробітництву у сфері захисту культурної спадщини. Норми цих організацій, хоч і не завжди мають пряму юридичну

силу, є важливим орієнтиром для розробки національних політик та програм.

Повномасштабне вторгнення РФ виявило значні прогалини та слабкі місця в існуючому правовому регулюванні захисту рухомих пам'яток культурної спадщини в умовах збройного конфлікту. Незважаючи на наявність загальних норм, їхня практична імплементація зіткнулася з безпрецедентними викликами, що вимагали швидких, часто імпровізованих рішень.

Евакуація музейних колекцій стала одним із першочергових та найскладніших завдань з перших днів повномасштабної війни. Процедура переміщення культурних цінностей у мирний час регулюється низкою нормативно-правових актів, зокрема Положенням про Музейний фонд України [11], яке передбачає певний порядок обліку та збереження. Однак, ці норми були розроблені для стабільних умов і не враховували надзвичайних обставин, як-от:

- відсутність чітких протоколів для екстреної евакуації: до 2022 року не існувало вичерпних, деталізованих інструкцій щодо швидкої та безпечної евакуації музейних предметів під час бойових дій. Рішення про евакуацію часто приймалися на місцевому рівні, виходячи з оперативної ситуації, що створювало ризики для колекцій;

- логістичні та безпекові проблеми: переміщення великогабаритних або особливо цінних експонатів вимагало спеціального транспорту, пакувальних матеріалів, а головне – безпечних маршрутів та кваліфікованого супроводу. В умовах активних бойових дій, обстрілів та мінування територій це було надзвичайно складним, а подекуди й неможливим завданням;

- правовий статус тимчасового зберігання: питання тимчасового зберігання евакуйованих колекцій, як в межах України, так і за кордоном, вимагало оперативного вирішення правових колізій. Наприклад, як юридично оформити передачу експонатів на зберігання до закордонних музеїв, забезпечити їхню недоторканність та гарантії повернення? Це питання частково врегульовувалося міжнародними домовленостями та меморандумами, проте кожен випадок вимагав індивідуального підходу. Досвід українських музеїв у перші місяці вторгнення показав, що в багатьох випадках рішення приймалися в умовах дефіциту часу та ресурсів, виходячи



з високої відповідальності за збереження культурної спадщини.

Документування злочинів проти культурної спадщини є критично важливим етапом для наступних правових дій – притягнення до відповідальності винних та реституції викрадених або пошкоджених цінностей. Правові основи для фіксації шкоди визначені у кримінальному та процесуальному законодавстві України, а також у міжнародному гуманітарному праві. Однак на практиці існують значні труднощі:

- масштаб та доступність: величезний обсяг пошкоджених та знищених об'єктів, а також обмежений доступ до тимчасово окупованих територій ускладнюють повне та достовірне документування;

- юридична вага доказів: зібрані докази (фото- та відеоматеріали, акти обстеження, свідчення очевидців) повинні мати достатню юридичну вагу для використання у національних та міжнародних судах, що вимагає ретельного дотримання процедур фіксації. Важливим є також співробітництво з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО та ICOM, які допомагають у верифікації даних та обміні інформацією про втрати.

Одним із найсерйозніших наслідків окупації є систематичне розграбування українських музеїв та незаконне вивезення культурних цінностей на територію РФ. Це не поодинокі випадки, а цілеспрямована політика агресора, що має ознаки культурної апропріації та етноциду. Такі дії є прямим порушенням статей Гаазької конвенції 1954 року [8, ст. 5] та Протоколів до неї, а також Конвенції ЮНЕСКО 1970 року [9, ст. 11].

Зокрема, зафіксовані випадки вивезення колекцій Херсонського обласного художнього музею ім. О. Шовкуненка, Мелітопольського краєзнавчого музею та інших, що підтверджено супутниковими знімками, свідченнями очевидців та відкритими даними. Росіяни вивозили найцінніші експонати, включаючи скіфське золото та старовинні ікони. Дії з розграбування та незаконного вивезення культурних цінностей кваліфікуються як воєнні злочини згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду [10, ст. 8, п. 2 (b)(ix)]. Це дає підстави для порушення кримінальних справ проти конкретних осіб та держави-агресора в цілому.

Водночас розграбування часто здійснювалося під прикриттям так званих «окупаційних адміністрацій», які «офіційно» вилучали цінності нібито для їхнього «збереження». Це створює додаткові виклики для доведення умисності та злочинного характеру таких дій у міжнародних судах. Співробітництво з міжнародними організаціями та експертами є ключовим для формування обґрунтованої доказової бази для майбутніх судових процесів.

**Висновки.** Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України створила безпрецедентні виклики для правового режиму рухомих пам'яток культурної спадщини. Досвід останніх років засвідчив, що попри наявність досить розвиненої національної законодавчої бази та приєднання України до ключових міжнародних конвенцій у сфері захисту культурних цінностей, існуючі механізми виявилися недостатньо ефективними для реагування на масштабні руйнування, розграбування та незаконне вивезення музейних колекцій в умовах воєнного стану.

Аналіз стану наукової розробки теми та практичного досвіду виявив низку невирішених частин загальної проблеми. Зокрема, це стосується відсутності чітких, апробованих протоколів екстреної евакуації та тимчасового зберігання музейних колекцій, складності та недостатності уніфікованих методик документування втрат, а також правових та практичних бар'єрів на шляху реституції незаконно вивезених цінностей. Існуючі дослідження, хоч і закладають міцний теоретичний фундамент, здебільшого не враховують унікальних викликів гібридної війни та її наслідків для культурної спадщини.

Аналіз національного законодавства (Законів України «Про музеї та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини» тощо) підтвердив, що загальні норми щодо обліку та збереження існують, проте вони потребують доповнень та уточнень для регулювання дій у кризових ситуаціях. Дослідження міжнародно-правової бази (Гаазька конвенція 1954 року, Конвенція ЮНЕСКО 1970 року, Римський статут МКС) показало, що ці документи є фундаментальними інструментами для правової кваліфікації злочинів проти культурної спадщини як воєнних, так і міжнародних злочинів, а також для формування підстав для реституції.

Виявлення проблемних аспектів у практиці евакуації, документування втрат та протидії незаконному обігу підкреслило необхідність розробки комплексних, практично орієнтованих інструкцій та процедур. Перспективи наступних розвідок у цьому напрямку включають:

- розробку деталізованих протоколів реагування на надзвичайні ситуації для музейних установ, включаючи чіткі алгоритми евакуації, транспортування та тимчасового зберігання;
- гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів, зокрема щодо криміналізації злочинів проти культури та механізмів міжнародної правової допомоги;
- посилення міжнародної співпраці для формування єдиного фронту протидії неза-

конному обігу та для забезпечення ефективних механізмів реституції викрадених культурних цінностей. Це передбачає взаємодію з міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, ІСОМ, Інтерпол) та іноземними урядами;

– активне впровадження цифрових технологій для повної інвентаризації, документування та створення баз даних музейних колекцій. Це не лише забезпечить кращий облік, але й значно полегшить процеси ідентифікації та реституції у майбутньому.

Збереження української культурної спадщини є невід'ємною частиною боротьби за національну ідентичність та суверенітет. Ефективний правовий режим у цій сфері є запорукою не лише збереження безцінних артефактів, а й відновлення справедливості та притягнення винних до відповідальності за злочини проти світової культури.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Базов О. Міжнародно-правові засади відповідальності за міжнародні злочини проти культурної спадщини в умовах збройних конфліктів. Юридична Україна. 2020. № 8. С. 67–72.
2. Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України / О. Біда, А. Блага, Д. Коваль, О. Мартиненко, М. Статкевич; за заг. ред. А. Буценка ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 72 с.
3. Калашников В., Калашникова О. Міжнародно-правові засади захисту культурних цінностей в умовах збройного конфлікту як гарантія реалізації права людини на користування надбаннями культури. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 4. С. 130–136.
4. Коваль Д. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса: Одеська юридична академія, 2014. 20 с.
5. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР. Зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення: 25.06.2025).
6. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. Зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (Дата звернення: 25.06.2025).
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (Дата звернення: 25.06.2025).
8. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_173](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_173) (Дата звернення: 25.06.2025).
9. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_067](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_067) (Дата звернення: 25.06.2025).
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_588](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588) (Дата звернення: 25.06.2025).
11. Про затвердження Положення про Музейний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF> (Дата звернення: 25.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025